

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A»
گرایش تاریخ اسلام

عنوان :

واکنش ائمه شیعه در برابر تبدیل خلافت به سلطنت از صلح امام حسن تا انقراض امویان

استاد راهنما:

دکتر ابوالقاسم پیاده کوهسار

استاد مشاور:

دکتر محمدنبی سلیم

نگارش:

مسلم سلطانی فر

تابستان ۱۳۹۱

Islamic Azad University
Shahrood Branch

**Faculty of Humatism
Department of History-"M.A" Thesis
On History of Islam**

Subject:

**The Shiite Imams reaction against the changing of Caliphate to Monarchy
from Imam Hasan's Peace till the decline of Umayyid dynasty**

Thesis advisor:

Abolghasem peiade-koohsar, Ph.D

Consulting Adviser:

Mohammad Nabi Salim, Ph.D

By:

Moslem soltanifar

Summer :2012

سپاسگزاری

شکر و سپاس خدایی را که از هیچ هستی ام بخشید و جلوت کسب علم را بر وجود بی مقدارم ارزانی داشت و خانه دلم را با نور علم روشن ساخت.

در آغاز، وظیفه خود می دانم که از زحمات بی دریغ استاد فرهیخته ام جناب آقای دکتر ابوالقاسم پیاده کوهسار که زحمت راهنمایی این پایان نامه را عهده دار بودند، صمیمانه تشکر و قدر دانی کنم، همین طور بجاست از استاد گرانقدرم، جناب آقای دکتر محمد نبی سلیم که از خرمن فضل بی انتهایشان خوشه ها چیده ام تشکر و قدردانی کنم و به شاگردیشان مباحثات نمایم.

و در پایان از همکاری پرسنل کتابخانه دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود، کتابخانه حوزه علمیه، کتابخانه عمومی شماره یک و دو شاهرود و شهرک البرز شاهرود، و کتابخانه آستان قدس رضوی، که با اینجانب همکاری نمودند کمال تشکر را دارم.

تقدیم به

قائم آل محمد حضرت مهدی (عج)،

پدر و مادر عزیزم که اسطوره آفرینش وجودم هستند،

همسر و فرزندانم که مرا در این راه سخت همراهی کردند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان مطالب
۱	چکیده
۲	فصل اول کلیات
۳	۱-۱ بیان مسأله
۴	۲-۱ اهمیت پژوهش
۵	۳-۱ اهداف پژوهش
۵	۴-۱ پیشینه تحقیق
۶	۵-۱ سوالات و فرضیات
۷	۶-۱ روش کار
۷	۷-۱ موانع تحقیق
۷	۸-۱ سازماندهی پژوهش
۸	۹-۱ معرفی منابع و مأخذ
۱۲	فصل دوم: از سقیفه تا خلافت امام علی (ع)
۱۳	۱-۲ تاریخ اسلام از بعثت پیامبر (ص) تا سقیفه
۱۸	۲-۲ سقیفه و جانشینان پیامبر (ص)
۲۰	۳-۲ خلافت ابوبکر (۱۱-۱۳ هجری)
۲۰	۴-۲ خلافت عمر (۲۳-۱۳ هجری)
۲۲	۵-۲ خلافت عثمان (۳۳-۳۵ هجری)
۲۵	فصل سوم: خلافت امامان شیعی امام علی (ع) و امام حسن (ع)
۲۶	بخش اول: خلافت حضرت علی (ع) (۴۰-۳۵ هجری)
۲۶	۱-۱-۳ علی بن ابیطالب پیش از رسیدن به خلافت
۲۷	۲-۱-۳ جنگ های دوران خلافت حضرت علی (ع)
۲۸	بخش دوم: خلافت امام حسن (ع)
۲۸	۱-۲-۳ دوران زندگی امام حسن (ع)
۲۹	۱-۱-۲-۳ امام حسن از تولد تا آغاز خلافت
۲۹	۲-۱-۲-۳ امام حسن از خلافت تا صلح با معاویه
۳۱	۳-۱-۲-۳ صلح با معاویه و پیامدهای آن
۳۱	۲-۲-۳ بررسی وضعیت سرزمین های تحت حکومت امام حسن (ع)
۳۱	۱-۲-۲-۳ وضعیت کوفه
۳۲	۲-۲-۲-۳ وضعیت بصره
۳۲	۳-۲-۲-۳ وضعیت مدینه
۳۳	۴-۲-۲-۳ وضعیت مدائن
۳۳	۳-۲-۳ نقش عملیات روانی بنی امیه در شکل گیری صلح امام حسن (ع)
۳۳	۱-۳-۲-۳ حزب اموی
۳۴	۲-۳-۲-۳ خوارج
۳۵	۳-۳-۲-۳ شکاک ها
۳۵	۴-۳-۲-۳ الحمراء
۳۵	۵-۳-۲-۳ شیعیان
۳۶	۴-۲-۳ علل کامیابی معاویه در وادار کردن امام حسن (ع) به مصالحه
۳۸	۵-۲-۳ عواملی که باعث پذیرش صلح از طرف امام حسن (ع) شد

۳۹	۶-۲-۳ متن پیمان صلح حسن بن علی با معاویه بن ابی سفیان
۴۰	۷-۲-۳ واکنش امام حسن (ع) پس از مصالحه
۴۳	بخش سوم: معاویه بن ابی سفیان و سرعت گیری انحرافات
۴۳	۱-۳-۳ معاویه بن ابی سفیان پیش از رسیدن به خلافت
۴۴	۲-۳-۳ دستیابی به خلافت
۴۵	۳-۳-۳ شیوه حکومت معاویه
۴۵	۱-۳-۳-۳ سیاست داخلی معاویه
۴۶	۲-۳-۳-۳ سیاست خارجی معاویه
۴۷	۳-۳-۳-۳ وضعیت فرق و مذاهب در دوران معاویه
۴۸	۴-۳-۳ بدعت های معاویه
۵۰	۵-۳-۳ رفتار شناسی معاویه
۵۱	فصل چهارم: واکنش شجاعانه در برابر انحراف اموی
۵۲	بخش اول: حسین بن علی (ع) در برابر انحراف اموی
۵۲	۱-۱-۴ حسین بن علی (ع) در دامان عترت
۵۳	۲-۱-۴ حسین بن علی در دوران معاویه
۵۴	۳-۱-۴ موانع قیام حسین بن علی در دوران معاویه
۵۵	۴-۱-۴ حسین بن علی در مواجهه با خلافت یزید
۵۷	۵-۱-۴ زمینه های قیام حسین بن علی (ع)
۵۸	۱-۵-۱-۴ زمینه های سیاسی
۵۹	۲-۵-۱-۴ زمینه های اجتماعی
۵۹	۳-۵-۱-۴ زمینه های فرهنگی
۶۰	۴-۵-۱-۴ زمینه های اقتصادی
۶۰	۵-۵-۱-۴ دیگر عوامل مؤثر در قیام حسین بن علی (ع)
۶۱	۶-۱-۴ هدف امام حسین (ع) از قیام
۶۱	۷-۱-۴ دستاوردها و پیامدهای عاشورا
۶۳	بخش دوم: یزید بن معاویه
۶۳	۱-۲-۴ یزید بن معاویه از تولد تا رسیدن به خلافت
۶۵	۲-۲-۴ رخداد های سیاسی داخلی دوران خلافت یزید
۶۵	۱-۲-۲-۴ شورش مردم مدینه
۶۶	۲-۲-۲-۴ شورش عبدالله بن زبیر
۶۷	۳-۲-۴ رخداد های سیاسی خارجی دوران یزید
۶۹	فصل پنجم: سلوک فرهنگی در مصاف با انحرافات و بدعت ها
۷۰	بخش اول: امام سجاد (ع)
۷۰	۱-۱-۵ زندگانی امام سجاد (ع) پیش از امامت
۷۱	۲-۱-۵ اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره امام سجاد (ع)
۷۲	۳-۱-۵ فعالیت های امام سجاد (ع)
۷۲	۱-۳-۱-۵ فعالیت های فرهنگی
۷۴	۲-۳-۱-۵ فعالیت های عبادی
۷۴	۳-۳-۱-۵ فعالیت های اجتماعی
۷۵	۴-۳-۱-۵ فعالیت های سیاسی
۷۷	۴-۱-۵ امام سجاد (ع) و حاکمان عصر او

- ۷۷ ۱-۴-۱-۵ امام سجاد (ع) و یزید بن معاویه
- ۷۷ ۱-۴-۲-۵ امام سجاد (ع) و عبدالله بن زبیر
- ۷۸ ۱-۴-۳-۵ امام سجاد (ع) و معاویه دوم
- ۷۹ ۱-۴-۴-۵ امام سجاد (ع) و مروان بن حکم
- ۸۰ ۱-۴-۵-۵ رخدادهای سیاسی دوران مروان بن حکم
- ۸۱ ۱-۴-۶-۵ امام سجاد(ع) و عبدالملک
- ۸۲ ۱-۴-۷-۵ اوضاع سیاسی در آغاز دوران خلافت عبدالملک
- ۸۴ ۱-۴-۸-۵ امام سجاد (ع) و ولید بن عبدالملک
- ۸۵ ۱-۵-۵ امام سجاد (ع) و جنبشگران عصر خود
- ۸۶ ۱-۵-۱-۵ قیام توابین
- ۸۷ ۱-۵-۲-۵ قیام مختار
- ۸۸ ۱-۵-۳-۵ ارتباط امام سجاد (ع) با قیام مختار
- ۸۹ ۱-۵-۶-۵ دلایل عدم قیام امام سجاد (ع)
- ۹۰ **بخش دوم: امام محمد باقر (ع)**
- ۹۰ ۱-۲-۵ زندگانی امام محمد باقر (ع)
- ۹۲ ۲-۲-۵ اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوران امام محمد باقر(ع)
- ۹۳ ۲-۲-۳-۵ فعالیت های فرهنگی امام محمد باقر (ع)
- ۹۳ ۱-۳-۲-۵ استفاده از پند و تذکر در مسیر اصلاح
- ۹۳ ۲-۳-۲-۵ مبارزه با جریان های فکری و مذهبی انحرافی
- ۹۶ ۲-۲-۴-۵ فعالیت های سیاسی امام محمد باقر (ع)
- ۹۷ ۵-۲-۵ امام محمد باقر (ع) و حاکمان هم عصر او
- ۹۷ ۱-۵-۲-۵ سلیمان بن عبدالملک و امام محمد باقر (ع)
- ۹۹ ۲-۵-۲-۵ عمر بن عبدالعزیز و امام محمد باقر (ع)
- ۱۰۰ ۳-۵-۲-۵ یزید بن عبدالملک و امام محمد باقر (ع)
- ۱۰۱ ۴-۵-۲-۵ هشام بن عبدالملک و امام محمد باقر(ع)
- ۱۰۴ ۶-۲-۵ قیام زید بن علی (۱۲۲ هجری)
- ۱۰۶ **بخش سوم: امام جعفر صادق (ع)**
- ۱۰۶ ۱-۳-۵ زندگانی امام جعفر صادق (ع)
- ۱۰۷ ۲-۳-۵ خلفای اموی و عباسی معاصر امام جعفر صادق (ع)
- ۱۰۷ ۱-۲-۳-۵ ولید بن یزید (ولید دوم)
- ۱۰۸ ۲-۲-۳-۵ یزید بن ولید
- ۱۰۹ ۳-۲-۳-۵ مروان بن محمد
- ۱۱۱ ۳-۳-۵ اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوران امام جعفر صادق (ع)
- ۱۱۳ ۴-۳-۵ فعالیت های فرهنگی امام جعفر صادق (ع)
- ۱۱۴ ۵-۳-۵ فعالیت های سیاسی و اجتماعی امام جعفر صادق (ع)
- ۱۱۵ ۶-۳-۵ امام جعفر صادق (ع) و فرق اسلامی دوران امامت ایشان
- ۱۱۶ ۱-۶-۳-۵ امام جعفر صادق (ع) و غلات
- ۱۱۷ ۲-۶-۳-۵ امام جعفر صادق (ع) و معتزله
- ۱۱۷ ۷-۳-۵ قیام های دوران امامت امام جعفر صادق (ع)
- ۱۱۸ ۱-۷-۳-۵ قیام یحیی بن زید بن علی
- ۱۱۹ ۲-۷-۳-۵ قیام عبدالله بن معاویه

۱۱۹
۱۲۲
۱۲۵
۱۲۸
۱۲۸
۱۳۷
۱۳۸

۳-۷-۳-۵ قیام عباسیان
۸-۳-۵ علل سقوط امویان
نتیجه گیری
کتابنامه
الف) منابع و مآخذ
ب) مقالات
چکیده انگلیسی

چکیده

با شکل‌گیری واقعه سقیفه، جریان جانشینی حضرت محمد (ص) از امامت به خلافت تبدیل شد. خلفایی همچون ابوبکر و عمر تا حدودی بر اساس سیره پیامبر (ص) عمل می‌کردند اما با روی کار آمدن عثمان خلافت از مسیر خود خارج شد و بعد از یک دوره آرمانی پیوند خلافت با امامت در دوران حضرت علی(ع)، خلافت به معاویه رسید. سیاست معاویه که کینه دیرینه ای از اسلام و سنت نبوی داشت بر آن بود که به طور نا محسوسی فرهنگ اسلامی که حضرت رسول سعی در استقرار آن داشت را به نظامی سلطنتی و طبقاتی تبدیل کند، به نحوی که در زمان خلافت معاویه و سپس فرزند او یزید جامعه اسلامی بار دیگر شاهد استقرار یک فرهنگ جاهلی جدید با تمام مولفه های جاهلی عربی بر پایه یک حکومت پادشاهی شد.

این پایان نامه با استفاده از روش های متداول در علوم انسانی، یعنی فیش برداری و پالایش و تجزیه و تحلیل مطالب، با استناد بر منابع و مآخذ و تحقیقات مستند و جدید صورت گرفته است. این تحقیق بر آن است که درباره جریان شناسی تاریخ یکصد سال نخست هجری خاصه از جهت شناخت جریان های انحرافی و دگر اندیشانه در سیر تکوینی دیانت اسلام به بحث و چالش بپردازد و همانند پژوهش های نوین دیگر در صدد کشف روابط علمی و علیّی حوادث و جریانهای تاریخی باشد.

بعد از پیامبر یکسری مسائلی به وجود آمد که با اصول مورد نظر پیامبر فرق می‌کرد. به باور طرفداران پیامبر (شیعیان) انحراف محسوب می‌شدند. امامان شیعه به عنوان پاسداران اسلام واقعی در برابر این تغییرات که توسط سیاستمداران یا فرقه ها بوجود آمدند ایستادگی کردند. امام حسن علی رغم صلح با معاویه با سیاست های تبلیغی و ارشادی خود کوشیدند تا نقشه های معاویه در تخریب امام علی(ع) و اسلام حقیقی را بی اثر کنند. امام حسین با قیام و شهادت خود چهره غیر اخلاقی و غیر انسانی سلطنت امویان را به جهانیان نشان داد. امامان سجاد(ع)، باقر(ع) و صادق(ع) با ادعیه تاثیرگذار خود و تربیت شاگردان در جهت مقابله با این جریان انحرافی کوشیدند، نتیجه کوشش های ایشان و دیگر ائمه حفظ اسلام راستین در قالب تفکر شیعی بود.

کلید واژه: امامان شیعی - تشیع - دوره اموی - انحرافات و بدعتها.

فصل اول
کلیات

۱-۱ بیان مسأله

یکی از مهم ترین آرمان های دین اسلام تغییر باورهای غلط جاهلی و اصلاح الگو های رفتاری مردمان مسلمان بود. این تغییرات که مهم ترین دغدغه پیامبر (ص) بود. در طول دوران رسالت ایشان تا اندازه زیادی جامعه عمل پوشید تغییر معیار ارزش گذاری انسان ها بر اساس ایمان و عمل صالح به جای افتخار به گذشته، عشیره و مال، باور به دنیای پس از مرگ و تلاش برای رستگاری، توجه بیشتر به اخلاق، زندگی بر اساس سنت پیامبر و تلاش برای خدمت به خلق از مهم ترین تحولات و تاثیر جهان بینی اسلام بود. با رحلت پیامبر (ص) و خارج شدن خلافت از خاندان او و روی کار آمدن عثمان و به دنبال آن خلافت معاویه آرمان های نوپا روبه ضعف و فراموشی گذاشت.

یکی از بارزترین ابعاد انحرافات اموی تبدیل جریان جانشینی پیامبر از خلافت به سلطنت بود که در واقع سنگ بنای یک نظام سلطنتی و طبقاتی نو ظهور گردید. اندیشه تبدیل خلافت به سلطنت از اسلام آوردن ابو سفیان در فتح مکه در سال هشتم هجرت آغاز گردید. تا آن که با روی کار آمدن معاویه به لطف سیاست های ناعادلانه خلیفه سوم توانست قدرت خود را بسط و گسترش دهد. پس از آن که معاویه مسند خلافت را نیز از آن خود کرد، ابعاد و روش های بیشتری را در جهان اسلام از مرزهای شام گرفته تا قلب جهان اسلام - مکه و مدینه - در جهت این جابه جایی به کار گرفت. اندیشمندان و پژوهشگران بسیاری بر این سیاست کلی اموی اذعان داشته اند، اما تحقیق جامعی در باره ابعاد، روش ها و جزئیات این مساله صورت نگرفته است و معمولاً کلی گویی هایی شده است. ضمن آنکه بسیاری از عوامل تاثیر گذار دیگر از جمله ظهور فرقه های مختلف در جامعه اسلامی، گسترش و دگرگونی جامعه اسلامی در گذر زمان، تنوع فرهنگی جامعه اسلامی بعد از فتوحات و... که در شکل گیری این جریان موثر بوده اند، از نظر دور داشته شده است.

امامان شیعه بنا به رسالت عظیم خود در هدایت جامعه و برای جلوگیری از انحراف آن با توجه به شرایط زمان خویش با جریان های انحرافی به مبارزه برخاستند. در زمان امام حسن (ع) صلح، راه جلوگیری از انحراف بود و امام حسین در زمان یزید، قیام را برگزید. در دوره های امام سجاد (ع)، باقر (ع)، و صادق (ع) که شرایط برای قیام فراهم نبود امامان شیعه با تقیه و تربیت شاگردان و کار های فرهنگی از حریم امامت و ولایت دفاع کرد. بنابراین ضمن بررسی ابعاد انحراف اموی از صراط

مستقیم نبوی و بررسی ابعاد و ویژگی های بدعت های اموی در قالب فرهنگ دوباره جان گرفته جاهلی عرب می کوشیم تا جزئیات، زمینه ها و نتایج اقدامات ائمه معصوم شیعه (از امام حسن (ع) تا امام صادق (ع)) در مقابله با این جریان انحرافی را بررسی نماییم تا در کنار شناخت ابعاد شخصیتی ائمه هدی، دلایل و پیامدهای کوشش ها و رنج هایی که در راه حفظ اسلام راستین متحمل گردیده اند را بر پیروان راه ایشان آشکار سازیم.

۱-۲ اهمیت پژوهش

عدول از فرهنگ ناب اسلامی در دوران اموی و تغییراتی که این خاندان در فضای فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه اسلامی ایجاد کردند و از سوی مقابل و اکنش ائمه شیعه به عنوان پاسداران اسلام واقعی در برابر این تغییرات می تواند از این جهات، مهم و شایسته بررسی و تحقیق باشد.

۱- مولفه های اصلی فرهنگ اسلامی و نظام سلطنتی و طبقاتی بررسی گردد.

۲- سیاست های امویان در بازگرداندن جامعه اسلامی به فرهنگ عرب جاهلی که پیامبر سعی در محو آن داشته است مورد بررسی قرار گیرد.

۳- جنبه ها، روش ها و جزئیات این تغییرات و همچنین سایر عوامل تاثیر گذار و یا کمک کننده به این تغییرات بررسی و شرح داده شود.

۴- واکنش ائمه شیعه به این تغییرات و چگونگی اقدامات هر یک از آنان از امام حسن (ع) تا امام صادق (ع) بررسی گردد.

۵- نتایج اقدامات و کوشش های این امامان در برابر تغییرات اموی تبیین گردد.

۱-۳ اهداف پژوهش

تحقیق پیش رو بر آن است که درباره جریان شناسی تاریخ یکصدسال نخست هجری خاصه از جهت شناخت جریان های انحرافی و دگراندیشانه در سیر تکوینی دیانت اسلام به بحث و چالش بپردازد. با توجه به رویکرد علمی و منطقی در مطالعات تاریخ اسلام، ضرورت دارد تا این پایان نامه نیز همانند پژوهش های نوین دیگر درصدد کشف روابط علمی و علی حوادث و جریان های تاریخی باشد. فلذا اهداف پژوهش حاضر عبارتند از:

۱- بررسی و تبیین جریان های نوظهور در تاریخ یکصد ساله اسلام به ویژه تغییرات و تحرکات بدعت گرایانه.

۲- رفتارشناسی ائمه شیعه به عنوان پاسداران اسلام واقعی در برابر بدعت ها و تحرکات زمان خود.

۳- تفاوت رفتار ائمه اولیه (امام حسن و امام حسین) و ائمه ثانویه (امام سجاد، امام باقر و امام صادق ع) در برابر جریان های دگراندیش، که با توجه به شرایط و مقتضیات زمان خود روش خاصی را برگزیدند.

۱-۴ پیشینه تحقیق

درباره موضوع این پایان نامه تحقیق نوشتاری خاصی نوشته نشده است اما در برخی از کتاب ها و مقالات حوزه تاریخ اسلام و تاریخ تشیع نویسندگانی چون محسن رنجبر، احمدرضا خضری، مهدی پیشوایی، رسول جعفریان و... به بیان واکنش ائمه در برابر بدعتها و انحرافات، اشاراتی داشته اند که بسنده نبوده و سیر تاریخی مدنظر این پایان نامه را نیز فاقد است.

فی المثل مهدی پیشوایی در کتاب خود با نام سیره پیشوایان، نخست دور نمایی از مراحل زندگی هر امام، سپس فضای اجتماعی و سیاسی عصر او را تشریح کرده، و سپس خطوط اساسی زندگانی هر پیشوای شیعه و مواضع سیاسی، اجتماعی متناسب با شرایط حاکم بر جامعه آن روز را مورد بحث و بررسی قرار داده است. لذا در این نوع کتاب ها مسئله توجه ائمه به عنصر زمان و شرایط و نیازها و مقتضیات آن در تبیین زندگانی آن بزرگواران تا حد زیادی مورد ملاحظه بوده است. اما از نقاط ضعف این گونه آثار می توان به این مسئله اشاره کرد که توجه مفرط این دست کتاب ها به معرفی سیره ائمه باعث گردیده تا به مسائلی همچون روش خلفای اموی و عباسی و سیاست ها و تاثیرات نظام حکومتی عصر آنان پرداخته نشود.

۱-۵ سوالات و فرضیات

در هر پژوهشی یک سری سوالات به ذهن نگارنده خطور می کند که چهارچوب تحقیق بر پایه آن سوالات استوار است؛ و این پایان نامه هم از این امر مستثنی نیست؛ اصلی ترین سوالی که در این پژوهش مطرح شده است این است که:

۱- واکنش ائمه شیعه در برابر تبدیل خلافت به سلطنت از صلح امام حسن (ع) تا انقراض امویان

چگونه بوده است؟

به دنبال پرسش از علت اصلی واکنش ائمه در برابر تبدیل خلافت به سلطنت به سوالات فرعی باید توجه داشت، سوالاتی چون:

۱- چگونه امویان به فکر جایگزینی خلافت با سلطنت افتادند؟

۲- شیوه های مختلف امامان شیعه پس از تبدیل خلافت به سلطنت با آن چگونه بود؟

۳- آیا صلح امام حسن (ع) و قیام امام حسین (ع) و تقیّه امامان سجاد، باقر و صادق (ع) واکنش مناسبی به انحرافات امویان بود؟

بر محقق فرض است که برای هر سوال، فرضیه ای را مطرح و تحقیق نماید. فرضیه اصلی این پژوهش را این گونه می توان تدوین کرد که:

۱- به نظر می رسد امامان شیعه هر یک با توجه به شرایط و مقتضیات زمان خود در برابر خلفای بنی امیه روش خاصی را انتخاب کردند.

اما در خصوص سوالات فرعی باید گفت:

۱- به نظر می رسد بنی امیه از همان فتح مکه که مجبور شدند اسلام را بپذیرند، اندیشه تبدیل خلافت به سلطنت را در سر می پروراندند، خاصه با توجه به دشمنی دیرینه دوطایفه هاشمی و اموی و تلاش پیگیر اعراب قحطانی برای تصاحب قدرت مرکزی در سرزمینهای عربی و بعدها اسلامی.

۲- به نظر می آید امامان شیعه پس از تبدیل خلافت به سلطنت با توجه به شرایط و مقتضیات زمان خود در برابر حکام بنی امیه روش های متفاوتی را متناسب با اوضاع زمان، سیاست های حاکمان هر عصر و شرایط و ایمان پیروان خود انتخاب کردند.

۳- به نظر می رسد صلح امام حسن در شرایط زمان خود و قیام امام حسین در زمان یزید مناسب ترین واکنش بود چرا که اگر امام حسن قیام می کرد و کشته می شد، اسلام نابود می شد اما قیام امام حسین اسلام را زنده کرد. از طرفی روش تقیّه امامان سجاد، باقر و صادق (ع) پاسخ مناسبی به اقدامات خلفای بنی امیه بود.

۶-۱ روش کار

در انجام این پایان نامه از شیوه مطالعه کتابخانه ای و الگوهای متداول در علوم انسانی بهره گرفته شده است؛ و از طریق فیش برداری با مراجعه به منابع دست اول و نیز مآخذ یا تحقیقات جدید و همچنین بهره مندی از داده های پایگاههای اینترنتی، اطلاعات لازم و مواد اولیه به دست آمد و سپس از طریق تجزیه و تحلیل اطلاعات و پالایش و دسته بندی مطالب برگزیده و معتبر، به تدوین و نگارش اقدام شده است.

۷-۱ موانع تحقیق

غالباً محققان علوم انسانی و تاریخ برای تدوین و نگارش، پژوهش خویش، مشکلات و موانع متعددی را پیش رو دارند، که باید با صبر و حوصله آن موانع را پشت سر گذاشت. این موضوع هم عاری از این دشواری ها نبوده و نیست؛ موانع و مشکلات این پایان نامه عبارتند: ۱- گستردگی موضوع مورد بررسی است به عنوان مثال راجع به موضوعاتی چون صلح امام حسن یا قیام امام حسین این

مباحث به تنهایی می توانند موضوع پایان نامه مستقلی باشند، لذا در این تحقیق گاهی شتابزدگی در گذر از وقایع مقطع ما مشاهده می شود. ۲- عمده منابع دست اول این تحقیق به زبان عربی هستند، یا شماری از آنها ترجمه نشده اند و یا دارای گرایش های مختلف اعتقادی و جهت گیری های سیاسی هستند که قضاوت را دشوار می سازند.

۱-۸ سازماندهی پژوهش

این پایان نامه در پنج فصل تدوین شده است؛ فصل اول به مقدمه و کلیات تحقیق می پردازد؛ فصل دوم گذری کوتاه به بعثت پیامبر(ص) و ماجرای سقیفه و خلافت ابوبکر، عمر و عثمان دارد. اما فصل سوم خود به سه بخش تقسیم شده است: بخش اول به دوران خلافت حضرت علی(ع) می پردازد. بخش دوم، به بررسی دوران زندگانی امام حسن(ع) می پردازد، بخش سوم خلافت معاویه و سرعت گیری تغییرات را مورد واکاوی قرار می دهد. فصل چهارم، به دو بخش تقسیم می شود، بخش اول به واکنش حسین بن علی در برابر تغییرات اموی و بخش دوم به حوادث دوران حکومت یزید می پردازد. فصل پنجم، شامل سه بخش است: بخش اول به بررسی زندگانی امام سجاد(ع) و حاکمان اموی زمان او اختصاص دارد. بخش دوم، به زندگانی امام باقر(ع) و اقدامات فرهنگی ایشان می پردازد. بخش سوم به بررسی و ظهور فرقه های انحرافی زمان امام جعفر صادق(ع) و سقوط امویان می پردازد. و در پایان نیز نتیجه گیری، کتابنامه و چکیده انگلیسی، ارائه داده می شود.

۱-۹ معرفی منابع و مأخذ

مسلمانان و تاریخنگاری: میراث بزرگ تاریخی مسلمانان نشانگر وجود انگیزه ها و خاستگاه های نیرومندی میان آنان برای بارور ساختن دانش تاریخ است. با یک نگرش تطبیقی در رشته های علمی مورد علاقه مسلمانان می توان فریبگی این دانش را دریافت و دانست که تاریخ در شمار مهم ترین رشته های علمی رایج در تمدن اسلامی بوده است. از لحاظ درونی میان هر قومی انگیزه های فراوانی وجود دارد تا آن ها را به نگارش تاریخشان وا دارد. چنین انگیزه هایی میان مسلمانان نیز وجود داشته است، صرف نظر از آن ها از لحاظ بیرونی می توان به زمینه های خاصی از جمله میراث تاریخی اعراب در جاهلیت، تاثیر مباحث تاریخی قرآن، لزوم بهره گیری از سنت رسول خدا، توجه حاکمان به تاریخ و تاثیر نوشته های تاریخی سایر اقوام بر اعراب به ویژه ایرانیان، از عوامل موثر بر رشد تاریخ نگاری اسلامی و پراکنده شدن متون تاریخی سایر ملل میان مسلمان بود.

۱- تاریخ یعقوبی:

نوشته احمد بن ابی یعقوب اسحاق بن جعفر بن وهب بن واضح یعقوبی (۲۸۴ هجری) که از قدیمی ترین کتاب های عمومی است که از هبوط آدم آغاز شده و پس از آنکه به ظهور اسلام رسیده حوادث را

تا سال ۲۵۹ هجری بیان کرده است. این اثر به تحلیل دوره ای حوادث مطابق عصر زمامداری خلفا پرداخته، او اسناد گفته ها را نیاورده اما در مقدمه جلد دوم کتابش برخی منابع کتابش را یاد کرده است. در استفاده از کتاب یعقوبی به ویژه آن چه مربوط به عملکرد امویان است، باید با احتیاط عمل کرد. چون او علاوه بر اینکه در دستگاه عباسیان از موقعیت خاصی برخوردار بوده، گرایش شیعی هم داشت و قطعاً این تمایلات در اظهار نظر و موضعگیری او در قبال این خاندان موثر بوده است. با این وجود یعقوبی در تاریخ نگاری شیوه ای معتدل داشته است.

از جلد اول و دوم این کتاب در اکثر فصل های این پایان نامه استفاده شده است.

۲- تاریخ الرسل والملوک یا تاریخ طبری

ابوجعفر محمد بن جریر بن یزید طبری (۳۱۰-۲۲۴ه) از مورخان نامی دوران اسلامی است. تاریخ طبری از مشهورترین و مهم ترین کتاب های تاریخ عمومی اسلام است. تاریخ طبری ۱۶ جلد، و مرجع عمده تاریخ ایران تا اول سده چهارم هجری است. هدف عمده طبری آن بوده که همه اطلاعات مهم مسلمانان را در باب تاریخ جمع و ضبط کند. طبری چون در صحت و سقم ماخذ روایان تعمق نکرده و همواره عین روایات را نقل کرده کتاب او به رغم جامعیت و وسعت از حیث ارزش و اعتبار محتویات و مندرجات همه جا مورد قبول نیست. امتیاز طبری بر دیگران آن است که وی روایات مختلف درباره یک حادثه را بدون هرگونه دخل و تصرف و تغییر و تبدیل در معرض داوری و ارزیابی پژوهشگر قرار می دهد.

از جلد های ۳-۶-۷-۱۰ این کتاب در این در همه فصل های این پژوهش استفاده شده است.

۳- اخبار الطوال

این کتاب نوشته ابوحنیفه احمد بن داود دینوری می باشد. دینوری در قرن سوم هجری در دینور از شهرهای نزدیک کرمانشاه به دنیا آمد. کتاب اخبار الطوال او یک اثر مهم تاریخی با ارزش بسیار و اخبار بدیع است. این کتاب شامل سه قسمت است. بخش نخست آن اخبار انبیاء و ملوک، در بخش دوم اخبار ایران، در بخش سوم دوران اسلامی تا سال ۲۲۷ هجری را در بر می گیرد. گرایش نسبی به عنصر ایرانی در این کتاب به وضوح مشهود است. اما این گرایش به حدی نیست که دینوری را به ورطه شعوبی گری بکشاند. دینوری با این که تا سال ۲۸۳ هجری زنده بود از پرداختن به حوادث مربوط به زمان خود که آنها را درک کرده، خودداری کرده و گزارش حوادث را تا زمان معتصم (۵۵ سال قبل از وفات خود) آورده است.

از بخش های دوم و سوم این کتاب در فصل های سوم و چهارم استفاده شده است.

۴- مروج الذهب و معادن الجواهر:

نویسنده این کتاب علی بن حسین مسعودی، تاریخ نویس و جغرافیدان سده ۴ هجری است. نام کتاب به معنی گذرگاه ها و معدن های گوهر است. مروج الذهب در ۱۳ جلد به نگارش درآمده، به ضبط و ثبت تاریخ بشر، داستان های تاریخی و مسائل قوم شناسی ملل می پردازد، که مسعودی در مسیر مسافرت های خود از مصر تا هندوستان آنها را ملاقات کرده بود. این کتاب به دو بخش قبل از اسلام و بعد از اسلام تقسیم می شود.

از جلد اول و دوم این کتاب تا پایان حکومت بنی امیه در اکثر فصل های این پایان نامه استفاده شده است.

۵- الکامل فی التاریخ:

نویسنده این کتاب عزالدین ابوالحسن علی بن محمدجزری معروف به ابن اثیر (۵۶۳۰ه) است. در این کتاب ابن اثیر کار طبری را ادامه داده و حوادث مهم تاریخ اسلام را تا سال ۶۲۸ هجری شرح داده است. این کتاب یک تاریخ مفصل و مستقل است که نویسنده ضمن تلخیص و تهذیب کتاب طبری آن را تکمیل کرده است. الکامل فقط نقل وقایع نیست بلکه حاوی اطلاعات مفیدی در باب احوال اجتماعی و عقاید و رسوم و آثار ادبی نیز است. در این کتاب در ترجمه اشعار عربی به فارسی همناختی وجود ندارد.

از جلد های پنج و شش و هفت این کتاب در فصل های دوم، چهارم، و پنجم این پایان نامه استفاده شده است.

۶- امامت و سیاست یا تاریخ خلفا:

ابومحمد عبدالله بن مسلم معروف به ابن قتیبه مروزی دینوری (۲۱۳-۲۷۶ هجری) از ادبا و مورخان اهل سنت در قرن سوم هجری است. این اثر را می توان با در نظر گرفتن دو جنبه کلی بررسی کرد: نخست مساله انتصاب آن به ابن قتیبه دینوری که تردید جدی وجود دارد و سپس محتوای اخبار و روایات تاریخی و منابع آن که البته معلوم نبودن نام مولف، از ارزش و اعتبار مطالب کتاب نمی کاهد. در این کتاب شرح حال و قضایای خلافت پس از پیامبر و همچنین اقدامات معاویه در تبدیل خلافت به سلطنت و تلاش های او برای اخذ بیعت با یزید و وقایع عاشورا سخن گفته است. دینوری سنی است و هیچ علقه شیعه ای ندارد.

از بخش اول و دوم این کتاب در فصل های سوم، و چهارم، و پنجم این پژوهش استفاده شده است.

۷- نهج البلاغه حضرت علی (ع) ترجمه محمد دشتی:

این مجموعه ترجمه فارسی نهج البلاغه است که به همراه متن عربی آن در سه بخش خطبه ها، نامه ها و رسائل و کلمات حکمت آمیز و مواعظ به انضمام فهرست موضوعی و جدول اختلاف نسخه ها تنظیم گردیده است و خصوصیتی از این دست را شامل می شود: عنوان دادن به مطالب، نام گذاری خطبه ها، نامه ها و حکمت ها، اشاره به علوم و فنون و اماکن، آوردن شان نزول آیات، شماره گذاری متن عربی، آوردن موضوع کلی خطبه ها، حل تضادهای ظاهری و آوردن برخی اشعار و آمار و ارقام ضروری از خطبه های ۱۳ و ۹۳ و نامه ۷۰ در فصل سوم این پایان نامه استفاده شده است.

۸- الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد :

این کتاب اثر ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان بغدادی ملقب به شیخ مفید (۳۳۶-۴۱۳ه) می باشد. این کتاب شرحی است از زندگانی امامان شیعه که جلد اول آن مربوط به زندگانی امام علی و جلد دوم آن زندگی سایر امامان آمده است. شیخ مفید با استفاده از ماخذ گوناگون کتاب را به گونه ای تدوین کرده که به کار شیعیان آمده و آن ها با مطالعه کتاب با زندگی پیشوایان خویش آشنا شوند. با این حال او توجه به منابع و اسناد داشته و در جای جای کتاب، سند نقل های خویش را آورده است. در نقل موارد حدیث نام راوی را آورده اما ماخذ کتابی خود را یاد نکرده است.

از جلد دوم این کتاب از باب های ۱ و ۲ و ۳ و ۱۰ در فصل های سوم، چهارم و پنجم این پایان نامه استفاده شده است.

۹- تشیع در مسیر تاریخ:

این کتاب تألیف سید حسین محمد جعفری، اثری علمی و تحقیقی در باره تاریخ تشیع می باشد. او در سال ۱۹۳۸ میلادی در شهر لکنه هندوستان به دنیا آمد، این کتاب را به انگلیسی و در یازده قسمت نوشته است و سید محمدتقی آیت الهی آن را ترجمه کرده است. نگاه تحلیلی او به رویدادهای تاریخی که روند تکوین شیعه را از پیدایش تا استقرار تبیین می کند.

از فصل های اول، هفتم، نهم و دهم این کتاب در فصل های دوم، چهارم و پنجم این پژوهش استفاده شده است.

فصل دوم

از سقیفه تا خلافت امام علی (ع)